

Hegyí W. György (1965) ókortörténész, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe az archaikus Görögország és a római köztársaság története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A város és a király (2014/1).

Elefántcsontkapu és aranykor

„Az eljövendő múlt napjai”

Hegyí W. György

*Két kapun át járnak föl az Álmok. Egyik szaru. Rajta,
mint mondják, a való árnyak szoktak kilebegni;
hószínfényű, fehér elefántcsontból van a másik.
Itt a csalárd jelenéseket engedik égne a mánok.
Erre a csontkapun át mutat Anchísés utat, aztán
szót befejezve, fiát a Sibyllával kibocsátja...*

Vergilius: *Aeneis* VI. 893–898. Lakatos István fordítása*

Az *Aeneis* VI. énekének meghökkentő lezárása, az álmok kapuja egy régi és sokat tárgyalt problémája az ókortudománynak, amely Austin kommentárja, de a nemrégien megjelent, és evvel a kérdéssel is behatóan foglalkozó magyar Vergilius-monográfia szerint is (klasszikus értelemben) megoldhatatlan. Ugyanakkor természetesen számos megoldási kísérlet született, és nem kell Sibyllának lenni ahhoz, hogy megjósoljuk: az eddigiék a jövőben is tovább fognak gyarapodni újabb és újabb javaslatokkal. Az olvasatok közötti különbségek egyik forrása az, hogy az értelmezéshez melyik másik szöveghelyet vagy szövegeket tartják mozgósítandónak az *Aeneis*ből, illetve egyéb, Vergilius kortárs olvasói számára ismert művekből. Az alábbiakban megfogalmazandó elképzelés a hősök felvonultatásához – s azon belül különösen a fiatal Marcellus alakjához –, továbbá az álom kapui által megidézett *Odysseia*-részletekhez köti a hamis álmok értelmezését, de közben nem vágja el azokat a szálakat sem (ha akarná, sem tudná), amely ezeket a sorokat más *Aeneis*-beli (vagy más ókori) szövegekhez köti.

A korábban felmerült megoldásokat több tanulmány is összefoglalta már, itt csak néhány, a gondolatmenet szempontjából fontos véleményre szeretnék hivatkozni, részint felhasználva, részint vitatva azokat. A régebbi, a kérdés súlyát (esetleg a problémás sorok eredetiségét) tagadó, a „*falsa insomnia*ban” megfogalmazott hamisságtól Anchises szavait (illetve Aeneas alvilági tapasztalatait) mindenáron védő nézeteket már kellő alaposággal cáfolták. A kérdés szerintem is csak az, hogy mi az, ami hamis a 893. sor előtt elhangzottakban, és milyen értelemben az. Annak a megoldásnak a problematikus voltát is meggyőzően bemutatták már, amely szerint a VI. éneket álomként, nem pedig valós utazásként kell olvasni, s így a *falsa* magára az alvilágjárásra (alvajárásra) vonatkozna.

További lehetőség, hogy a hamisságot az alvilágban megtapasztalt, illetve Anchises által előadott teológiai és filozófiai tanokhoz kapcsoljuk, illetve hogy, ezen belül, a *falsa insomnia*at arra a feloldhatatlan ellentmondásra vonatkoztassuk, amely Aeneas halandó ember volta és az igazi tudás megszerzése között feszül. Kétségtelen, hogy a VI. ének több sora is megidéz filozófiai tanokat, és ezért ezeket a sorokat nem szabad-

* A továbbiakban is minden Vergiliustól származó idézetet (*Aeneis*, *Eclogák*) Lakatos István műfordításában közlünk.

na Platón vagy Cicero szövegei nélkül olvasunk, a kapukról szóló részlet azonban mégsem azokra utal, hanem az *Odysseiát* idézi szinte szó szerint.

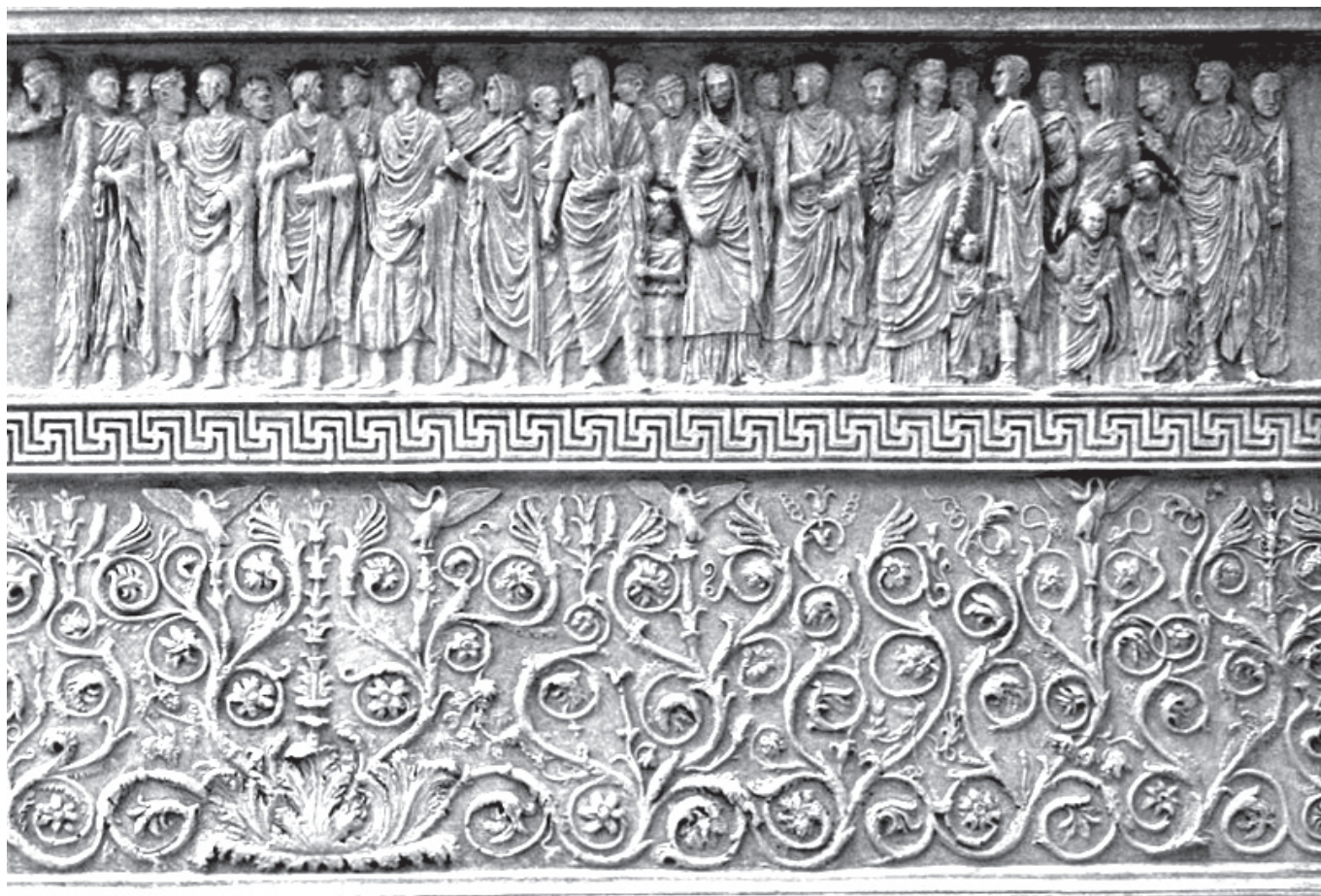
*Vendégem, hidd el, vannak hiu, balgatag álmok,
s nem mind teljesedik be az ember előtt. Hisz a gyöngö
álmokképek két kapun át jönnek közelünkbe:
egy szaruból készült, elefántcsontból van a másik.
És amely álmokkép kicsiszolt csonton csuszik által,
az mind csal, hiteget s mutogat csupa teljesületlent;
és amely álmokkép simított szarun át szalad útra,
színigazat mutat az, ha az ember látja szemével.*

Odysseia XIX. 560–567. Devecseri Gábor fordítása

Mindezt Pénélopé fűzi hozzá álmához, amelyet éppen elmesélt a házába tévedt toprongyos, ámde szimpatikus vándornak, az álruhás Odysseusnak. Pénélopé álma esetében teljesen egyértelmű, mi múlik azon, hogy az melyik kapun keresztül lépett be a mi világunkba. Pénélopé attól fél, hogy az álom által közvetített jóslat hamis, és férje nem fog már hazatérni, és nem fogja a kérőket sem legyilkolni. Kétségeit azonban magának Odysseusnak fogalmazza meg, aki már haza is érkezett, csak álruhája miatt felesége nem ismeri fel. Bizonyos, hogy Vergilius ezen a helyen sem csak díszítőelemként vagy kötelező gyakorlatként idézi meg Homérost, hiszen nemcsak a szöveg, hanem a szituáció is nagyon hasonló, amennyiben a ludak között szét-

csapó sast (Pénélopé álma) a hősök alvilági szemléjével állítjuk párhuzamba. Az olvasó mindkét esetben pontosan tudja, hogy az elhangzott jóslat igaz: Odysseus hazatért, Rómát pedig megalapították; ellenben az, aki a jóslatot kapja, csak magára a jóslatra támaszkodhat. Továbbá a két jóslat szerkezete is azonos annyiban, hogy a látottakat még a látomáson belül (és nem utólag) értelmezi valaki. A homérosi párhuzam tehát azt sugallja, hogy egy konkrét, vagy a jövőben beteljesülő, vagy pedig hamisnak bizonyuló jóslatról van szó. Az alvilágban látottak, illetve hallottak nagy része nem ilyen – például Anchises lelkekről szóló tanítása esetleg lehet hamis, de hamissága nem olyan természetű, mint ha Brutus mégsem végeztetné ki a fiait, vagy ha Marcellus nem halna meg fájdalmasan fiatalon. Ugyanez vethető fel a Róma hivatásának nevezett sorok és a XII. ének zárásának ellentmondásával kapcsolatban is. Tény, hogy Aeneas nem tudott apja intése szerint cselekedni a már legyőzött Turnusszal szemben (*parcere subiectis*) – ez lehet helytelen, de nem teszi visszamenőleg hamissá a jóslatot. Tehát a megidézett homérosi hely kifejezetten megnehezíti, hogy a hamisság kérdését ne az Aeneasnak bemutatott hősökre értjük: Odysseus haza nem térésének a Scipiók punokkal szembeni kudarca felelne meg.

Többet tudni az adott szituáció egyik szereplőjénél különleges helyzet az olvasó (néző, hallgató) számára, ez esetben Anchises rendkívüli, az alvilági létből fakadó tudását, az Augustus-kori olvasó a maga köznapi ismereteivel vetheti egybe.

1. kép. Az Ara Pacis Augustae déli oldala ünnepi menet ábrázolásával, alatta indák, levelek, virágok, gyümölcsök és állatok burjanzó, mégis rendezett szövevénye. Kr. e. 13–9

A VI. éneknek ezt a vonását – a szereplők és a mi tudásunk közötti különbség hangsúlyozása – egy másik *Odyssseia*-párhuzam is megerősíti. Anchises szavait ugyanis az olvasó automatikusan Teiresias szavaival veti össze, aki az alvilágba alászálló Odysseus számára feltárja a jövőt. Teiresias „praktikus”, az őt felkereső kérdésre pontosan és részletesen válaszoló jóslatának is megvan a megfelelője a VI. énekben.

*Anchísés a csatákról szól, amelyek fenyegetnek,
majd Laurentum népeiről, a latinusi várról
és hogy bajt mint kell kikerülni, miként megelőzni?*

890–892

Ez a három sor azonban az olvasót már nem avatja be semmibe, ekkor már nem halljuk, hogy mit mond Anchises, csak Vergilius tájékoztat minket rendkívül röviden, hogy végül erről is volt szó, de anélkül, hogy Aeneasra leselkedő veszélyekről és azok elkerüléséről bármit is elárulna. Amit egy Augustus-kori olvasó jól ismer (a római történelem Aeneas halála után), arról részletesen szól a szöveg; amiről Aeneasszal együtt mi is csak most értesülhetnénk, azt már nem halljuk. Helyette kapjuk (ezek után a sorok után következik) az álmok kapuinak leírását. A szöveg által megidézett homérosi jóslatok bevonása az elemzésbe megerősíti a kutatás eddigi legmeggyőzőbb irányát, miszerint a hamisság, az „elbizonytalanítás” általában a tudásra vonatkozik (az olvasóéra, a narrátoréra vagy egy a jóslatot értelmezni próbáló halandóéra). Ugyanakkor ez a típusú megoldás nem oldja meg a problémát, csak magyarázza a hely enigmatikus voltát, ami tökéletes válasz lehet a 20–21. századi olvasónak, de talán nem elégitette volna ki maradéktalanul Vergilius kortársait.

Az *Odyssseia*-párhuzamok mellett, hogy ráirányítják figyelmünket a tudás kérdésére, kihangsúlyozzák a Róma hőseit felvonultató jóslat egyik legszembetűnőbb vonását: annak nyilvánvalóan igaz, illetve ismert, ellenőrizhető voltát. Az igaz és az ismert (köztudott) természetesen nem azonos, és a köztük feszülő ellentétet Vergilius szövege is kihasználja. Mindenestre Róma történelmének szereplőit látjuk, csupa ismert figurát, akik ugyan Aeneas számára még csak a bizonytalan jövő alakjai, de Vergilius összes olvasója számára már a megismert múlthoz tartoznak. Milyen értelemben lehet ez a múlt hamis? Felvetődik a kronológia „hamissága”: Augustus nem a történelmi időben elfoglalt helyén, hanem Romulus és Numa között szerepel; Torquatus, a veserisi csata (Kr. e. 340) egyik hadvezére megelőzi Camillust, a Rómát elfoglaló (Kr. e. 387) gallok móresre tanítóját; Caesar és Pompeius polgárháborúja pedig a 3–2. század eseményei előtt szerepelnek, és így tovább. Ez a felvetés azonban komolytalan: a hősök sora az olvasó számára nyilvánvalóan több különböző szempont szerint kerül csoportosításra, és ezeknek csak egyike a kronológia. Felvethető továbbá, hogy bár az ábrázolt múlt egyes elemeiben igaz – Numa törvényekkel alapozta meg Rómát, Brutus kivégeztette a fiait –, de mint egész hamis. Hamis, mert kimaradtak olyan fontos szereplői a múltnak, mint például Remus, Sulla vagy Antonius. Hamis, mert a hatalom által ekkoriban nagy elánal átformálni (vagy épp megteremteni) kívánt múlt csak hamis lehet – érzékelteti velünk Vergilius, ennek a múltteremtésnek egyik legfontosabb szerzője. Esetleg hamis, mert nemcsak a jövő nem ismerhető meg, hanem a történelem sem, nem létezik a múltnak egyetlen igaz képe.

Nem kizárható, hogy ezeknek a megint csak jellemzően 20–21. századi kérdéseknek egy része Vergilius korában is felmerülhetett, hiszen a múlt képlékeny voltát a korban mindenki megtapasztalhatta, továbbá Augustus határozott igénye a múlt kijelölésére bizonyára reflexiót váltott ki a kortársakból. Ugyanakkor, ha az Anchises által bemutatott alakok egy része meg is felelt a készülő Augustus-forumra tervezett szobroknak, az alvilágban várakozó hősök sorából áradó melankólia mintha nem tükrözné Anchises optimizmusát: „S még habozunk nagy tettekkel gyarapítani hírünk? – / meglepedni miért félünk hát Ausoniában? (806–807). Anchises lelkes szavai a Várost megalapító Romulust és az ő művét kiteljesítő Augustust kommentálják – ezt még könnyen azonosíthatjuk az augustusi „propagandával”, a hősök sorának további részében azonban a dicső jövőbe (múltba) nyomasztó és a gyászos elemek vegyülnek. A sikerekhez azok áráként a letragikusabb áldozatok kapcsolódnak: külön hangsúlyt kapnak (relatív sok sorban, a téma fontosságát kiemelő ismétléssel) az állam érdekében apjuk által kivégeztetett fiúk (818–824). A fiaikat feláldozó apákkal, Brutusszal és Torquattusszal egy csoportban szereplő Deciusok (824) saját életüket áldozták fel Róma sikeréért, Camillus (825) alakjához pedig nemcsak a győzelmek, hanem a közösségért való cselekvés áráként a számkivetés is társul. Ezeket az alakokat követi az apósként és vőként megjelenő Caesar és Pompeius belháborúja, amely a vő halálával zárul. A hősi tetteket és Róma sikereit ellenpontozó gyász a részlet végére a hősök sorát lezáró Marcellus alakjával egyeduralgódóvá válik. Nehéz tehát ezt a jövőt (múltat) hamisnak tartani, hiszen többszölamú, összetett és nagyon is vergiliusi. Éppolyan nyomasztó és gyászos, mint az *Aeneis* egésze: a közösség sikerességéhez, „Róma hivatásának” teljesítéséhez ebben a rövid történelmi összefoglalóban ugyanúgy a személyes veszteségek társulnak, mint magának Aeneasnak a sorsában. Sőt, ez a vergiliusi „Róma-történelem” még Aeneas sorsánál is szomorúbb, hiszen Marcellus halálával zárul. A hősök sorának legvégére helyezett gyász legalább olyan erővel értelmezi az egészet, mint Augustus dicsősége a részlet első felében.

Az Anchises által bemutatott hősök sorának egy további szembeötlő jellemzője, hogy az olvasóban megidéz egy római szertartást, a *pompa funebris*. Ezt, illetve ennek jelentőségét alátámasztandó csak egyetlen érvet emelnék ki. Róma nagy alakjainak felvonulása egy temetési szertartásba torkollik, Anchises nemcsak elmeséli Augustus unokaöccsének szomorú sorsát, hanem „részt vesz” a gyászszertartásban is (883–886):

*...jertek, legyen itt lilium, tele kézzel
és vérszínű virág, hadd hintsem szét unokámnak,
hogy lelkét e hiú végtisztesség adományára,
némileg, engesztelje.*

A *pompa funebris* szertartása nemcsak a múltat idézi meg az ősök felvonultatásával, hanem legalább olyan szorosan kapcsolódik a temetési szertartás jelenéhez, illetve a jövőhöz is. A múlt felidézésének éppen az azt felidéző jelen ad értelmet, azokat az értékeket, amelyeket a múlt nagy alakjai megjelenítettek, a mában (is) elvárja a közösség, normativitásuk elsősorban a jelenre irányul. Ugyanakkor a *pompa funebris* felvonuló ősök sora, illetve az elhunyt fölött gyászbeszédet mondó

2. kép. Aeneas kimenekíti apját, Anchisest és fiát, Iulust Trójából. Pompeii terrakottaszobor, Kr. u. 1. század. Museo Archeologico Nazionale, Nápoly, ltsz. 110338 (forrás: <http://en.wikipedia.org/>)

családtag a jövőről is állít valamit. A *laudatio funebris*, a halottat és az őseket magasztaló gyászbeszédet általában a halott fia vagy unokaöccse mondja el, egy fiatalember, akinek esetleg ez az első nyilvános szereplése, és akinek fiatalsága, illetve megidézett és felvonultatott ősei együtt ígérnek fényes és Róma sikereit szolgáló pályát: consulságot, győzelmeket, triumphust. De nemcsak az ő fényes jövőjét ígéri – ha úgy tetszik: jósolja – meg az ősök menete, hanem a *gens*, azaz az egész nemzetség és azon keresztül Róma távolabbi jövőjét is. A *gens* eddigi dicső tagjainak sora ennek a sornak a soha meg nem szakadó folytatását vetíti előre, illetve kényszeríti ki rituálisan.

Az *Aeneis* három nagy jóslata közül a középső a *pompa funebris* formái között mutatja meg a mű főhőse és Augustus közötti időszakot, a római történelmet, amely bár hangsúlyozza a leszármazás, a *gens Iulia* fontosságát, túllépve egyetlen *gens* keretein, a római múlt egészét felöleli. Ott van – Augustus korából nézve – a teljes római múlt, és Augustusszal, illetve Marcellusszal a jelen is, de hiányzik a jövő. Vergilius nem Augustusszal, hanem kijelölt utódjával zárja a hősök sorát, Marcellusszal, akinek a világ természetes rendje szerint magának kellett volna majd egyszer apja fölött elmondania temetési beszédet, utána pedig folytatni annak munkáját. Rómában fiának

és vejének a temetési szertartásán Augustus mondta a gyászbeszédet, itt lent, az alvilágban Anchises, a nemzetség első tagja siratja el a nemzetség utolsó tagját. Leegyszerűsítve: ez a zárás az augustusi jelennek, a 20-as években kiformáló régi-új rendszernek a jövőjét kérdőjelezi meg, vagy óvatosabban fogalmazva: tesz fel kérdéseket a rendszer jövőjével kapcsolatban.

Kr. e. 24 és 23 az ekkor még csak néhány éve fennálló augustusi rendszer legválságosabb időszaka volt. A hispaniai helyzet rendezésének elhúzódása, éhínség, járvány, a római plebs forrongása, a princeps súlyos betegsége és az ellene szerveződő Murena-féle összeesküvés, továbbá a kijelölt utód halála a kortársak számára megkérdőjelezték a rendszer szilárdságát és annak jövőjét. A folytathatóság, a biztos jövő ígérete minden rendszer erejének egyik legfontosabb záloga, de különösen így van ez egy olyan rendszer esetében, mint az augustusi, amely lényegét tekintve informális volt, hiszen egyetlen ember politikai képességeire, *auctoritas*ára és karizmájára, röviden Augustus voltára épült. Egy ilyen rendszer jövőképe csak egy megfelelő örökös lehet, akire átsugárzik az apa különleges ereje. Nem tudhatjuk, hogy a forrásainkban az egekig dicsért Marcellus mennyire volt tehetséges fiatalember, de az egyértelmű, hogy a princeps és környezete a lehető leggyorsabban igyekezett „felépíteni” őt Augustus méltó utódjává, például még tizenévesen (tizenkilenc-húsz éves volt, amikor meghalt) elérte az aedilisi hivatalt. Az aedilisként rendezett fényes játékoknál pedig kevés dolog tehet ismertebbé egy fiatal (a köztársasági gyakorlat szerint harmincas éveit elején járó) politikust a római nép előtt. Az *Aeneis* VI. énekében a hősök sora, a múlt – mint részletezve bemutatott történelem Róma királyaitól a polgárháborúkon keresztül – a jelenbe torkollik: az évtized, sőt a principátus addig megismert leggyászosabb eseményébe.

Marcellus halálának mint témának a fontosságát hangsúlyozza előkészítettsége is. A már említett, csak a haláluk miatt szereplő arisztokrata ifjak mellett az alvilági utazás lelegejére is egy gyászos apa–fiú történet kerül, Daidalos és Ikaros története (64–66):

...Művét,

Icarusom, ha a bú nem tépi: veled koronázná.

Kétszer akarta halálod aranyba kimetszeni, kétszer csüggedt vissza szülői keze.

Úgy hanyatlak le Daidalos keze, ahogy Anchises hangja akad el, már nem tudván befejezni utolsó mondatát Marcellus nevének kimondása előtt. A hősök felsorolásában azonban nem csak szomorú sorsú ifjak szerepelnek (771–774):

Hej, milyen ifjak! hogy duzzad mind, nézd az erőtől!

S rajtuk a tölgylombos polgárkoszorú milyen ékes!

Ők emelik Nómentum, Pómetiit, Cora, Bóla és Gabii falait...

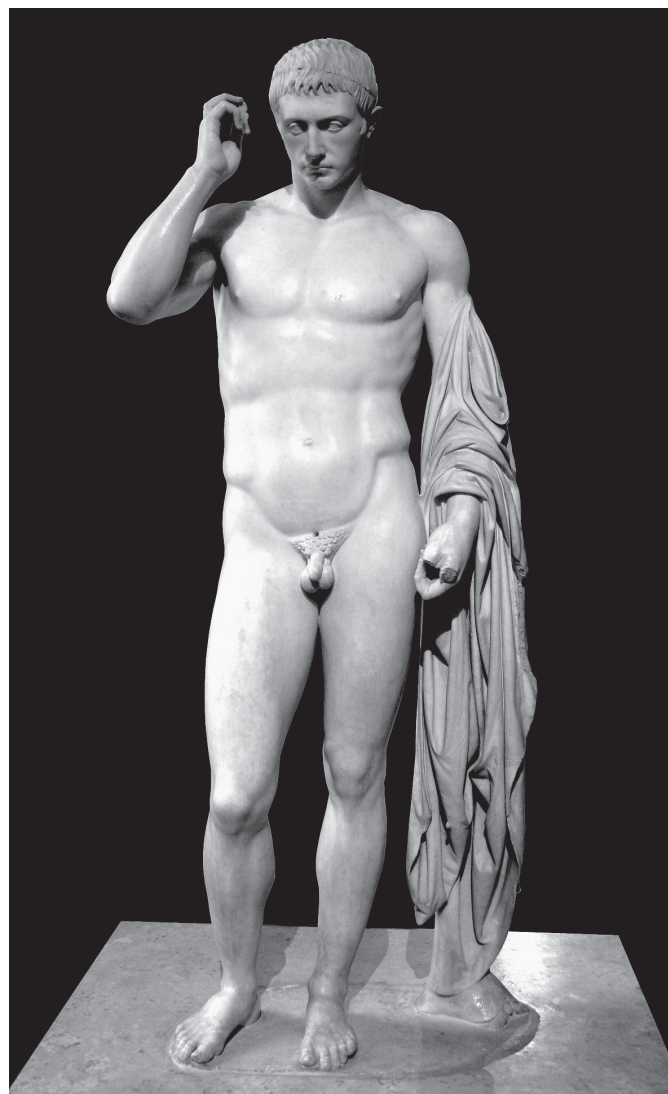
Ezek az ifjak nemcsak reményteljes ígéretek, ők közösségük vezetőivé válnak, rátermettségüket tettekkel bizonyítják, városokat alapítanak. Az éles ellentétet Marcellusszal (és az utódját elvesztő Augustusszal) csak aláhúzza a sor legelső tagja: Silvius, aki Aeneas fia.

A folyamatosságot, a kiszámítható előrehaladást az időben megjelenítették az évről évre hatalomba lépő consulok, vagy az ünnepek és a vallási szokások – „míg Capitolium dombján megy föl a Paps véle a néma szűz”. És a római élet még számos elemét lehetne a *pompa funebris* szertartása mellé állítani, amelyek kifejezték, illetve megteremtették az évek és a generációk biztonságot nyújtó összekapcsolódását. Megfogalmazza ezt többek között Cato és Cicero, de ez tükröződik a VI. énekben hangsúlyosan megidézett enniusi *Annales*ben (és általában az annalista hagyományban) is. Az emblematikus vergiliusi „szoborcsoport”, Anchises, Aeneas, Iulus, illetve annak tényleges képzőművészeti megfelelői is ezt a témát állítják elénk. Az apját vállára emelő férfi viszi magával a múltját, őseit, azok tudását és szokásait, de ott van már mellette fia is, aki majd férfivé válva őt fogja a vállára emelni. Amennyire egyszerű ábrázolása ez a kiszámíthatóságnak és a folyamatosságnak, éppannyira hatásos és éppannyira jellegzetesen római is. A múlttól, a jelenről és jövőről a legfontosabbat mondja el: elválaszthatatlanok, következnek egymásból. A három alak közül egyik sem hiányozhat, a rómaiak szerint a felnőtt férfi vállán nem Szinbád zsarnok öregembere kuporog, a múlt nem lerázandó teher, ahogy a fiú, a jövő nélkül sem működhet ez a képlet. A *pietas* – ahogy vér szerinti utód híján az *adoptio* is – nem önmagában való érték, hanem a társadalmat tartja fenn. Nem biológiai értelemben – szaporodni az állatok (és a görögök) is tudnak –, hanem a közösséget Rómává tevő értékek továbbadásával. Miközben a polgárháború brutálisan szétszaggatott minden köteléket, megszüntette a múltnak és a jelennek a folytonosságát is, és evvel a jövőre vonatkozó várakozásokat, az ahhoz való viszonyulást is lehetetlenné tette. Aeneas ki tudta hozni az égő Trójából Anchisest, de a polgárháborúból kilábaló rómaiak nem voltak ilyen szerencsések. A hatalom számára mindig fontos a múlt uralása, de Augustus számára különösen az volt: egy zavaros és véres korszak után, amelyért jelentős részben őt terhelte a felelősség, és miután kiépített egy lényegében új rendszert, újra meg kellett találnia a múltat, és meg kellett teremtenie a folytonosságot is evvel a múlttal. Számos politikai lépést érthetünk meg jobban ennek a törekvésnek a fényében a romos templomok újjáépítésétől a consulok személyének megválasztásáig. Ez utóbbi esetben nem csak „káderpolitika”, hogy a húszas évek második felétől újra a régi köztársasági nevekkel találkozunk a consulok listáján az új emberek nevei helyett, hanem igyekezett a köztársasággal való folytonosság megteremtésére. Mint ahogy a köztársaság számos külsőségének hangsúlyozása általában sem pusztán díszlet, illetve kézenfekvő forma a császárság működéséhez. De mindennek csak a jövő adhat értelmet, ahogy Aeneas nagy utazásának Iulus, illetve Silvanus. Máshogy megfogalmazva: ha egy Kr. e. 1. századi rómaiival a történelmi idő és a történelmi tudat szemantikájáról beszélgetve el szeretnénk magyarázni a „tapasztalattér” és az „elváráshorizont” fogalmakat, ezt a legegyszerűbben talán az Aeneas-szoborcsoport bevonásával lehetne megtenni.

A múltnak az a minden kultúrában jelenlévő, de a rómaiak által különösen nagy intenzitással átélt tulajdonsága, hogy immanensen magában hordja a jövőt, meghatározó eleme az elvárt Augustus-eposz helyett megírt *Aeneis*nek is, enélkül a VI. ének se működne. A *res publica* és az Augustus rendszere közötti folytonosság hivatalosan kétségbevonhatatlan volt, a VI. ének is egyetlen egy tablóban foglalja össze Róma tör-

ténelmét, ahol együtt szerepel Fabius Maximus és Augustus. De úgy tűnik, valami végleg megszakadt; a jelen és a jövő már nem következik a múltból. Ezt sugallja a hősök elrendezése és Marcellus siratása, és ezt fogalmazza meg a hamis álmok kapuja is. Amit Anchises mond a római történelemről, igaz. Igaz mint Aeneasnak szóló jóslat, és igaz mint a Vergilius-korabeli Róma múltja, de *falsa insomnia* lenne ebből a múltból bármilyen következtetést levonni az augustusi jelenre és jövőre vonatkozóan. A múlt, a jelen és a jövő kapcsolata, amelyben az előbbiből következtek az utóbbiak, megszakadt. A köztársasági múltból természetesen van átjárás az új, augustusi *aetas*ba: az út egy csillogó elefántcsont kapun keresztül vezet.

Ez az elképzelés a jóslatot, vagyis a kutatott jövő kezdőpontját Aeneas idejéből áthelyezné az augustusi jelenbe. Az olvasó szeme követi azt az irányt, amelyet a Silvanustól Marcellusig tartó sor, illetve az Aeneas–Augustus kapcsolat kijelöl. Továbbá magával ragadja Anchises fájdalma, aki átlép az olvasó jelenébe, és részt vesz Marcellus temetésén, sőt az olvasóban felmerülhet az is, hogy nem Anchisest, hanem az

3. kép. Marcellus mint Hermés Logios. Márványszobor, Kr. e. 20 körül. Louvre, Párizs (forrás: <http://commons.wikimedia.org/>)

utódját sirató Augustust hallja. Több kutató is foglalkozott az álmok kapuinak alvilágbeli helyével, de ennek meghatározása szinte megoldhatatlannak tűnik. Annál egyszerűbb a szöveg topográfiája: a kapuk ott nyílnak Marcellus halotti máglyája mellett. Marcellus halálának jelenidejűségét ugyanis nem lehet eléggé hangsúlyozni. Míg az *actiumi* csata, az eposz másik jelen idejű eseménye néhány évvel korábbi, és főképp az előző korszakhoz, a lezárt polgárháborúkhöz tartozik, ezt a szomorú eseményt talán egy év sem választja el a szöveg általunk ismert első felolvasásától. Suetonius ír arról Vergilius-életrajzában, hogy a költő három teljes éneket: a másodikát, a negyediket és a hatodikát felolvasta Augustusnak. Mikor Marcellus halálához ért a szövegben, a jelen lévő Octavia – Augustus nővére, Marcellus anyja – elájult, és csak nagy nehezen lehetett életre kelteni (Suetonius: *A költőről* XXV. 32). A felolvasás valamikor Kr. e. 23 eleje és 22 első fele között történhetett Augustus keleti útja miatt. Ez a szomorú esemény nem lehetett benne egy előzetes vázlatban sem, sőt a már majdnem kész, de legalábbis félkész műbe kellett beilleszteni nem sokkal megtörténte után.

A múlt nagy alakjainak felvonulásában nemcsak Marcellus halála, illetve a kapuk (ha helyes az előző felvetés) vonatkoznak a jelenre (és a jövőre), hanem Róma nagyjai között természetesen Augustus is szerepel (792–794):

...az Isteni sarja e férfi,
másod-aranykor virrad fel Latiumban alatta,
mint Saturnus földjén rég...

Az Augustus alatt beköszöntő aranykornál nehezen lehetne pozitívabb jelent, illetve már a küszöbön álló jövőt elképzelni. Hogyan viszonyul akkor a két rész egymáshoz? A Marcellus siratásából áradó gyász és a kijelölt utód elvesztéséből adódó komor kilátások megkérdőjeleznék az aranykort? Nem visszásgabonahiány, járványok, lázongások, a *princeps* családját sújtó bajok közepette a már-már beköszöntő aranykorról dalolni? Esetleg a *falsa insomnia* az aranykor eljöttére vonatkozna, lévén ez az egyetlen olyan esemény, amely az *Aeneis* születésekor még nem következett be? Nem valószínű, mint ahogy az ellenkezője sem, miszerint az aranykor ígérete semmissé tenné az ének szomorú kicsengését. Annál a „sokolvasatúságnál”, „sokszólamúságnál”, amely (többek között) az Augustus-párti és Augustus-ellenes olvasatot is felülírja az újabb megközelítésekben, nehéz lenne jobbat javasolni. Ugyanakkor az Augustus-ellenes olvasattal kapcsolatban mégis érdemes egy általános érvet megemlíteni. (Az Augustus-ellenes olvasat ebben az

4. kép. Marcus Antonius aureusa Kr. e. 39-ből felesége, Augustus nővére, Octavia arcképével. Berlin, Altes Museum (forrás: www.vroma.org/images)

esetben a rendszer jövőjének megkérdőjelezését, illetve a köztársasági múltra való hivatkozás hamisságát jelentené.) Az Augustus-kor történelmi forrásaként (is) olvasva az *Aeneis*t (és az aranykor többi alkotását) különlegesen fontos kérdéssé válnak a princípátussal szembeni kritikushangok, illetve azok teljes hiánya is. Megkerülhetetlenek a „mit engedhetett meg magának a költő?”, „miért nem húzta ki ezeket a sorokat a princeps?” típusú kérdések, ha meg akarjuk érteni például a hatalom és irodalom (az értelmiség) viszonyát ebben a korban. Ugyanebből az okból (az Augustus-kor megértése) valahogyan közelebb kellene kerülni a kortárs olvasókhöz, akik számára a dicsőítéshez keveredő legkisebb felhang is

másképp csengett, mint cseng ma a mi fülkünkben.

A vizsgált probléma esetében a két jelen (és/vagy jövő), az aranykor és Marcellus halála két különböző múltfelfogáson alapul, amelyek nem oltják ki egymást, ellentétük inkább kihangsúlyozza a lényegüket. Augustus aranykora közvetlenül Romulus után következik: Róma alapítása után Róma hatalmának kiteljesedése, a kezdet után a „történelem” vége. Ez azonban – ezt jelezné az idézőjel – nem történelem, az aranykor kívül áll a történelmen, a mítoszok világába tartozik, nem vonatkoznak rá azok a szabályok, amelyek a történelmet mozgatják. Evvel szemben Marcellushoz történelmi alakok során, lépésről lépésre érkezünk meg, és ez nemcsak a *pompa funebris* rendjének felel meg, hanem a történelem logikájának is. Marcellus halála is végpont: mint a nemzetség utolsó tagja jelenik meg, lezárul vele a római történelem, és semmi sem ígéri a folytatást. Talán nem teljesen véletlen – ami ha másból nem is, az anyag „történeti” elrendezéséből következik –, hogy a szöveg több ponton is Hérodotoszt idézi meg. Az istenek irigysége az ok, amely Marcellus életét és így városának hatalmát nem engedte kibontakozni (870–871), ahogy Hérodotosznál is ez szab határt a túl nagyra nőző hatalmaknak. A kis városok nagygyá lesznek, majd újra kicsivé, mondja a történetíró (I. 5). Erre látszik rímelni az Aeneas albai utódai által alapított városok sorsa: „Ez lesz majd nevük, most még név nélküli puszták” (776). Ezeknek a városoknak a hanyatlásáról már nem ír Vergilius, de minden olvasója tudta, hogy az ő jelenükben ezek a helyek már teljesen jelentéktelenek. Sorsuk a hérodotoszi felismerést, a történelem szabályszerűségét mutatja. Ezeknek a városoknak a felemelkedése, majd eltűnése előrevetítendő Róma sorsát, ha Rómára és Augustusra nem más, a történelem rendjétől eltérő szabályok vonatkoznának. Augustus aranykora Iupiter jóslatához és a két mitikus őshöz, Aeneashoz és Romulushoz kötődik, belőlük következik, és mint minden aranykor, történelmen kívüli.

Az aranykornak és egy fiatalember halálának egymás mellé, pontosabban egymással szembeállítása talán nemcsak bennünk, hanem néhány kortárs olvasóban is felidézett egy korábbi szöveget, amely az aranykor eljövételét és kibontakozását egy fiú születéséhez és ifjúvá serdüléséhez, illetve férfvá válásához kapcsolta. A 4. *ecloga* gyermekét Kr. e. 40-ben bizonyára – könnyű egyetérteni Clausen kommentárjával – az Antonius és Octavia dinasztikus házasságából születendő fiúval azonosította az olvasók nagy része. Ebből a házasságból csak egy kislány született, majd hamar felbomlott, de maga a szöveg, a 4. *ecloga* megmaradt. Ha a 20-as évek közepén, például 25-ben, Augustus lánya és Octavia fia házasságakor valaki le-

vette a polcról az *Eclogák* tekercsét, és belegondolt, hogy ki lehetne ma az a ragyogó ifjú, aki nagyjából akkoriban született, vajon kire gondolhatott? Nem tudhatjuk, erre nincsen adatunk. Mint ahogy arra sincs, hogy Octaviának, mikor a fia haláláról szóló sorokat hallgatta, eszébe jutottak-e az utolsó sorai egy húsz évvel korábbi szövegnek.

...csöpp csecsemő, nosza hát: ki mosolyra se készíti szülőjét,
égiek étke se vár, istennők ágya sem arra.

Vergilius: *Eclogák* IV. 62–63

Szakirodalmi tájékoztató

Az álom kapuinak kérdéséhez (és általában a VI. énekhez):

Austin, R. G. P. 1977. *Vergili Maronis Aeneidos Liber Sextus with a Commentary*. Oxford.

Tarrant, R. J. 1982. „Aeneas and the Gates of Sleep”: *Classical Philology* 77, 51–55.

Richard, F. Th. 2004. *Virgil and the Augustan Reception*. Cambridge, 190–221.

Ferenczi A. 2010. *Vergilius harmadik évezrede*. Budapest, 70–75.

Mind a négy írás jó, a kérdés csomópontjait megvilágító, az eddigi véleményekkel szemben a lehetséges ellenérveket felsoroló áttekintést ad. „Ha a hely problémája megoldható lenne, azaz ha természete olyan volna, hogy bármely magyarázat önmagában elvezetne a nem értéstől az értésig, bizonyára meglenne a magyarázat” (Ferenczi, 73). Ugyan nem értek egyet a Ferenczi Attila mondatából kirajzolódó tudománytörténeti (és tudományfilozófiai) állásfoglalással, de az természetesen igaz, hogy egyetlen, más olvasatokat kizáró megoldás ezekre a sorokra sem születet.

Otis, B. 1959. „Three Problems of Aeneid 6”: *Transactions of the American Philological Association* 90, 173–179.

O’Hara, J. J. 1990. *Death and the Optimistic Prophecy in Vergil’s Aeneid*. Princeton.

Molyviati-Toptsis, U. 1995. „Sed Falsa ad Caelum Mittunt Insomnia Manes (Aeneid 6.896)”: *American Journal of Philology* 116, 639–652.

Vince M. 2005. „Az álom kapuja kitérül”: Ferenczi A. (szerk.): *A rejtelmes Aeneis*. Budapest, 89–116.

Tarrant (54) a Vergilius által megidézett Platón-hely (*Phaidón* 66b–c) felől közelítve Aeneas (még élő) ember voltában látja a hamis tudása okát. O’Hara az *Aeneis*-beli jóslatok általános és lényegi vonásának látja, hogy egyes elemeikben megtévesztőek. Ferenczi a VI. ének (és az V. ének vége) egyéb, szkepszist sugalló helyeivel összevetve értelmezi a kapukat. A Palinurus-helyek különösen jó párhuzamok, hiszen a kormányos halálát az öt először becsapni próbáló, majd hatalmával már kendőzetlenül élő Somnus (az álom istene) okozta az előző ének végén. Az „alvajárás”-konceptióhoz lásd elsősorban Otis és magyarul (Otistól függetlenül) Vince.

Marcellus alakjához:

Shackleton Bailey, D. R. 1986. „Tu Marcellus eris”: *Harvard Studies in Classical Philology* 90, 199–205.

Goold, G. P. 1992. „The Voice of Virgil: The Pageant of Rome in Aeneid 6”: T. Woodman – J. Powell (szerk.): *Author and Audience in Latin Literature*. Cambridge, 110–123 (a tanulmány rekonstruálja a Marcellus „betoldása” előtti állapotot).

Reed, J. D. 2007. *Virgil’s Gaze: Nation and Poetry in the Aeneid*. Princeton, 148–172.

A hősök felvonulásához (a fentiekén kívül):

Flower, H. I. 1996. *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture*. Oxford.

Feeney, D. C. 1999. „History and Revelation in Vergil’s Underworld”: Ph. Hardie (szerk.): *Virgil. Critical Assessments of Classical Authors*. Routledge, London, 222–243.

A hősök felvonulása mint pompa funebris:

Skard, E. 1965. „Die Heldenschau in Vergils Aeneis”: *Symbolae Osloenses* 40, 53–65 (a kérdés irodalmának is alapos áttekintését adja (az ötlet felbukkanása:)

Flower (lásd fent) 109–114.

Hegyvi W. Gy. 2009. „Ősök, maszkok, utódok: A pompa funebris Rómában”: *Ókor* 8/3–4, 70–77.

A pompa funebris politikai aspektusaihoz, valamint további kérdésekhez:

Blösel, W. 2000. „Die Geschichte des Begriffes mos maiorum von den Anfängen bis zu Cicero”: B. Linke – M. Stemmler (szerk.): *Mos maiorum. Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der römischen Republik*. Historia Einzelschriften 141. Stuttgart, 25–98.

Augustus Forumához:

Zanker, P. 1988. *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor.

Grüll T. 2011. „Köre irt szavakkal”. Az Augustus-forum szerepe a római történelmi emlékezet formálásában.” *Ókor* 10/1, 72–84.

Az emlékezés kérdéséhez:

Chaplin, J. D. 2000. *Livy’s Exemplary History*. Oxford.

Stemmler, M. 2000. „Auctoritas exempli. Zur Wechselwirkung von kanonisierten Vergangenheitsbildern und gesellschaftlicher Gegenwart in der spätrepublikanischen Rhetorik”: Linke–Stemmler (szerk.): *Mos maiorum* (lásd fent), 141–206.

Jármi V. 2015. „A halogató Fabius Maximus és a nemzeti emlékezet átalakulása Augustus korában” (lásd ebben a lapszámban).

Az aranykorhoz:

Wallace-Hadrill, A. 1982. „The Golden Age and Sin in Augustan Ideology”: *Past and Present* 95, 19–36.

Galinsky, G. K. 1996. *Augustan Culture: An Interpretive Introduction*. Princeton, 90–121.

Zanker, P. 2011. „Augustus és az új állam mitikus felmagasztalása”: *Ókor* 10/1, 61–71.

Vergilius és a történelem:

Zetzel, J. E. G. 2006. „Rome and Its Traditions”: Ch. Martindale (szerk.): *The Cambridge Companion to Virgil*. Cambridge, 188–203.

Ferenczi 2010 (lásd fent), 109–157.

Kozák D. 2005. „Urbs antiqua fuit – Urbs antiqua ruit”: Ferenczi A. (szerk.): *A rejtélyes Aeneis*. Budapest, 13–46.

A 4. eclogához:

Clausen, W. 1994. *A Commentary on Virgil, Eclogues*. Oxford.

Az Aeneishez (a fentiekén kívül):

Ritók Zs. 1981. „Vergilius”: *Theologiai Szemle* 24, 357–362.

Griffin, J. 1984. „Augustus and the Poets: Caesar qui cogere posset”: F. Millar – E. Segal (szerk.): *Caesar Augustus. Seven Aspects*. Oxford, 189–218.

Putnam, M. C. J. 1995. *Virgil's Aeneid: Interpretation and Influence*. Chapel Hill – London.

Tamás Á. 2005. „Az istennő, a királynő, a hős és a művészek. A karthágói Iuno-templom olvasatai az Aeneis I. énekében”: *A rejtélyes Aeneis* (lásd fent), 47–88.

Hardie, Ph. 2006. „Virgil and Tragedy”: *The Cambridge Companion to Virgil* (lásd fent), 312–326.

Tarrant, R. J. 2006. „Virgil's Poetry in Contemporary Context”: *The Cambridge Companion to Virgil*, 169–187.

A Kr. e. 20-as évek történelméhez:

Syme, R. 1939. *The Roman Revolution*. Oxford, 331–368.

Crook, J. A. 1996. „Political History, 30 B. C.–A. D. 14”: A. K. Bowman – E. Champlin – A. Lintott (szerk.): *The Cambridge Ancient History X. The Augustan Empire. 43 B. C.–A. D. 69*. Cambridge, 70–112.

Szabó E. 2007. „Császárság”: Havas L. – Hegyi W. Gy. – Szabó E.: *Római történelem*. Budapest, 373–804.

Érdemes a 23-as évet 19-el összevetni. Augustus hazatér Keletről, ahol megoldotta Róma legfontosabb külpolitikai kérdését, a parthus problémát. Rendszere még mindig áll, és megszületett az új örökös is, lányának fia, Gaius.

Augustus rendszeréhez, az auctoritashoz, illetve a köztársaság helyreállításához:

Galinsky, G. K. 1996. *Augustan Culture: An Interpretive Introduction*. Princeton, 10–79.

Gruen, E. S. 2007. „Augustus and the Making of the Principate”: K. Galinsky (szerk.): *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Cambridge, 33–51.